

XVIII. YÜZYILIN II. YARISINDA AZERBAIJAN TOPRAKLARINDA ERMENİ DEVLETİNİN KURULMASI PLANLARI

Önceki sayıdan devam

*Kafkasya Haritası. XIX. yüzyılın başlarında Rus Askeri Komutanlığı tarafından hazırlanmıştır.
Yer adları Azerbaycancadır*

XVIII. yüzyılın 70'li yıllarının başlarında Madras'ta (Hindistan) Shamir Shaamiryán önderliğinde, Ermenilerin yaşadığı toprakların kurtarılması ve bağımsız Ermenis-

tan devletinin kurulması propagandası yapan bir grup faaliyet göstermekteydi [1, 136]. Hindistanlı Ermeni Şaamiryán tarafından, bu devletin siyasi yapısına ilişkin bir

Generalfeldmareşal Grigori Potyomkin-Tavrisheski (1739-1791) – Ermeni devletinin yaratılmasının aktif destekçisi

tasarı hazırlandı: **gelecekteki bağımsız Ermeni devletin başkanı kral olmalı ve o, Rusya ile ebedi bir anlaşma imzalayarak Petersburg'da daimi temsilcilik açmalıdır.** [2, 173]. 1773 yılında yayınlanan kitabında Sh.Shaamiryana Ermeni halkının tarihini ve coğrafyasını ağır bir şekilde süsleyerek sıraladı. Eçmiadzin Katolikosu ve Karabağ meliklerine gönderdiği mektuplarında Shaamiryana onları Ermeni devletinin kurulmasına aktif olarak katılmaya çağırıyordu. Shaamiryana, Katolikos Simeon'a, Ermenilerin yaşadığı toprakların kurtuluşu için eylem planını içeren bir mesaj gönderdi. Mesajda, **"Her şeyden önce Gürcü Kralı İrakli ile Karabağ meliklerinin birliğini sağlamak gerekliliğine" vurgu ve Rus İmparatorçesine özel bir müracaat edilmesine yönelik teklif** dikkat çekmektedir. Katolikos, "Ermeni nüfusunun sayımını yapmak, kurtuluş mücadelesini finanse etmek için bağış toplamak ve askeri eğitim, yani ayaklanma hazırlığı yapma" önerilmekteydi. Sh.Shaamiryana Karabağ'ın Hıristiyan melikleri ile yazışmalar yürütüyordu. Alban Katolikosu Joseph'e, Ermeni Katolikosuna gönderilen mesajın içeriği ile aynı olan mektubu ile birlikte hediye olarak tüfek ve tabancalar da gönderdi[1, 150-151]. Sh.Shaamiryana'nın fikri, **ağırlıklı olarak Anadolu'nun Doğusu, İran'ın Kuzeyi ve Revan Hanlığının bazı bölgelerinde Ermenilerin yaşadığı tüm topraklarda kilisenin kaynakları hesabına ayaklanmaları organize etmeyi** öngörüyordu. **Güney Kafkasya'nın Ermeni nüfusunun yetersiz sayısını göz önünde bulundurarak, o, Alban Katolikosu ve Karabağ'ın Hıristiyan meliklerini de bu mücadeleye katmayı planlıyordu. Rus İmparatorluğunu, Ermenilerin planlarını uygulamasına yardımcı olacak tek güç olarak görmekteydi**[3, 264].

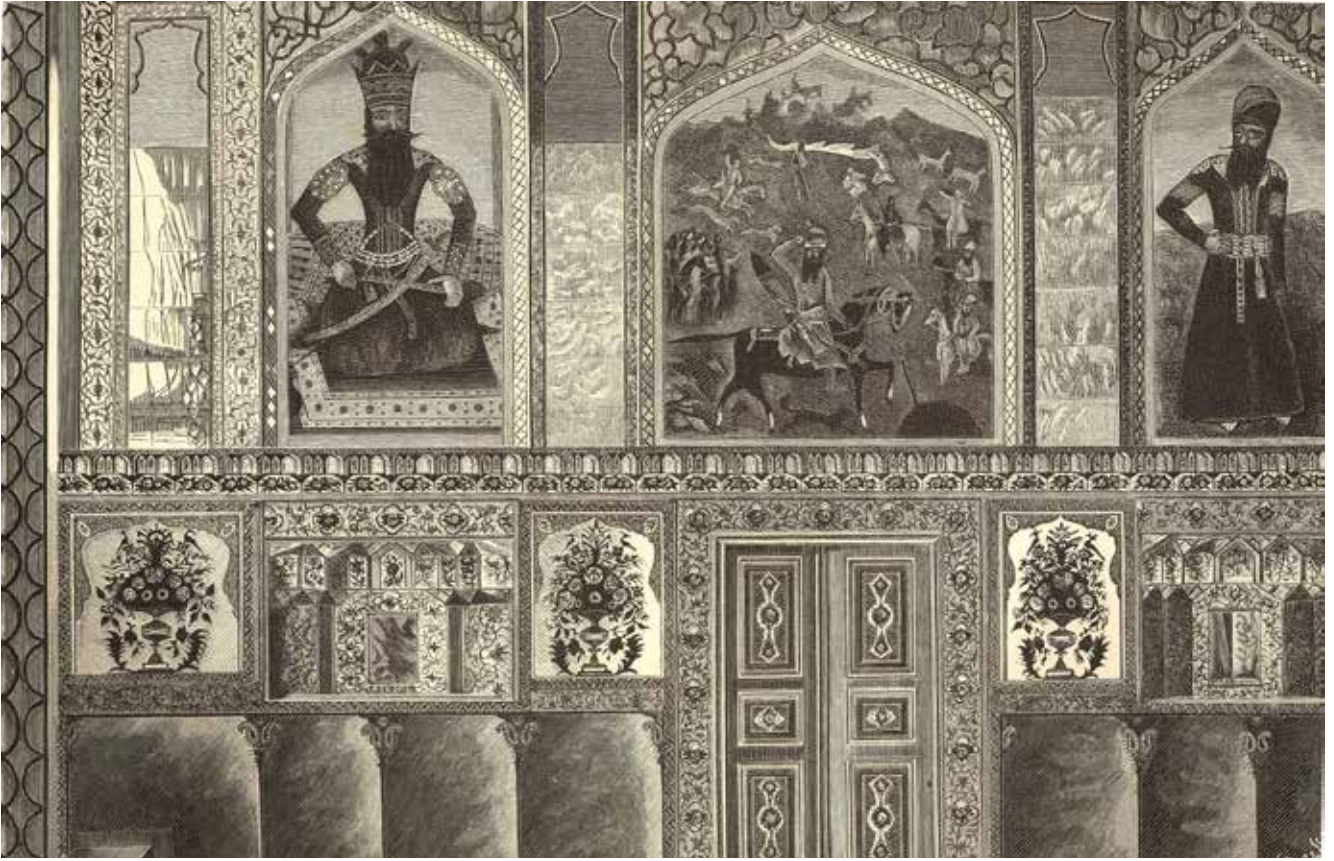
Madras'taki Ermeni derneği, iki bölümden ve 521 maddeden oluşan Anayasa tasarısını yayınladı: gelecekteki devlet ya cumhuriyet, yada İngiliz modeli olarak Anayasal monarşi olmalıdır [1, 150].

Simeon'un halefi Katolikos Ghukas, Shaamiryana'ı Güney Kafkasya'daki olaylar hakkında bilgilendirdi. Cevap mektubunda Ermeni ideolog, ona göre, "ulusal ayaklan-

manın" organize edilmesiyle gerçekleşebilecek Ermenilerin kurtuluş mücadelesinde Katolikosu gerekli faaliyet göstermemesi ile suçluyordu. Burada Sh.Shaamiryana, İrakli'nin ve "büyük kuzey gücünün" – Rusya'nın yardımına güveniyordu. 1783 yılında, Doğu Gürcüstan'ı Rusya'nın koruması altına alan Georgiyevsk Antlaşması haberini aldıktan sonra Shaamiryana II. İrakli'ye bir mektupla birlikte altın taç ve üzerinde pırlantalarla Gürcü-Ermeni birliğinin sembolleri tasvir edilen bir nişan gönderdi[1, 151-152]. Kartli-Kaheti Krallığının Rusya'nın himayesi altına girmesini Shaamiryana, kendi planlarını uygulamak için elverişli bir fırsat olarak değerlendiriyordu. I.Petro döneminden itibaren Ermeni liderlerin Ermeni devletini kurmak amacıyla etkili kişilere rüşvet verdiklerini kaydetmek gerekir. Rus ve Gürcü yetkililere sunulan değerli hediyeler arasında, bir zamanlar Müslüman Türk hükümdarlarına ait olan ve çeşitli yollarla elde edilen mücevherler bulunuyordu [4, 73].

Revan'da Serdar Sarayının bir kısmı. XIX. yüzyıl sonları. Daha sonra Ermeniler tarafından yıkılmıştır

1784-1785 yıllarında Sh.Shaamiryan Katolikos Ghukas aracılığıyla Karabağ melikleri ve II. İrakli'ye kendi fikir ve planlarını içeren çalışmalarını ve aynı zamanda uydu-ruk Ermeni devletinin haritasını gönderdi [1, 152]. Eskiden beri Azerbaycan ait olan topraklar üzerinde Ermeni devletini kurmak amacıyla Shaamiryan Rusya'nın üst düzey hükümet yetkilileri ile temas kurmaya çalışıyordu. O hatta Madras Ermenilerine Kizlyar'a yerleşmeyi ve Rus vatandaşlığını almayı öneriyordu.

Sh.Shaamiryan tarafından 17 maddeden oluşan "Rus-Ermeni anlaşma tasarısı" hazırlandı. Tasarı, **iddia edilen Ermeni devleti topraklarında 6 bin kişilik Rus askeri birliklerinin yerleştirilmesini öngörüyordu.** Birliklerin giderleri için 60 bin tümen tahsis edilmekteydi ki, bunların yarısının para olarak, yarısının da ekme, et ve şarap ile ödenmesi öngörülmekteydi. 10 yıl sonra Rus birliklerinin üçte biri, 15 yıl sonra üçte ikisi, 20 yıl sonra ise geri kalan kısmı geri çekilecek. İleride Rusya ve Ermeni devleti ile olası bir anlaşmazlık durumunda, taraflar,

ihtilafın çözümü için hakem olarak bilinen Kutsal Roma İmparatoruna başvuracaktır [1, 157-158, 162].

İ.İoannisyan yazıyor: "İ.Argutinski'nin Rus yetkililere sunduğu "Ermeni-Rus Anlaşmasının" (20 maddelik) ikinci versiyonu, kendisine 1 Ocak 1786 yılında gönderilen mektupta yer alan Shaamiryan'ın projesi kullanılarak hazırlanmıştı. İ.Argutinski tüm tarihleri değiştirerek, taslağı kendi adından sundu [1, 161]. Bu bağlamda, Rus Kafkas bilimcisi V.Velichko'nun İ.Argutinski'yi tanımlamasını hatırlamamak mümkün değil. V.Velichko şunları yazıyordu: "Adı geçen Başpiskopos döneminde yaşamış olan P.G. Butkov, İosif'in aşırı hırslı olduğunu, yeğenini Ermenistan'ın kralı yapmaya çalıştığını ve hatta bir kraliyet tacı hazırladığını da yazıyor. Daha Rusya'dayken Eçmiadzin Patriği tahtına oturmaya hazırlanan Argutinski-Dolgorukiy kendinin Patrik kıyafetinde oyma portresini sipariş etmişti" [5, 79].

Argutinski'nin tasarısına göre: Ermeni hükümdarları Ermeni asıllı ve Ermeni Gregoryan Kilisesine ait olma-

ları gerekir; Ermenileri korumak için devletin topraklarında 20 yıl içinde Rus birlikleri yerleştiriliyor (gerekli silah ve mühimmatlarla birlikte 2 bin süvari, 2 bin piyade, 2 bin topçu); 6 bin kişilik ordunun geçimini sağlamak için Ermeniler her yıl 60 bin tümen ödeyecektir ki, bunun 30 bini altın ve gümüşle, 30 bini ise – ekmek, et ve şarapla ödenecektir; her yıl Ermeniler Rus hazinesine hediye olarak 20 miskal altın, 3 at, 6 koyun verecektir; Ermeni devleti Rusya'nın dostlarını kendi dostları, düşmanlarını da kendi düşmanları olarak algılamakla yükümlüdür; İmparatorun isteği üzerine Ermeniler Rusya'ya 6 bin kişilik orduyu sağlayacaktır; Rus İmparatoru, St.Petersburg'da Büyükelçiliğin açılmasıyla Ermeni yönetimini Ermeni devleti olarak tanıyor; Agvan'ın (eski Albanya kastedilmektedir –G.N.) ve Gürcistan'ın kurtuluşu için Rus birlikleri gönderiliyor; 6 bin kişilik ordunun giderlerini karşılamak için gelecekteki Ermeni devletinin toplam gelirlerinin 4/10'nun Rus İmparatoruna aktarılması gerekir [6, 753-754].

Yukarıda belirtilen iki taslak, gelecekte Ermeni devletinin Rusya İmparatorluğuna bağlılığının hangi şekilde

düzenleneceği maddesi ile birbirinden farklıdır. İ.Argutinski'nin taslağı, Ermeni Kralının İmparator tarafından atanmasına kadar Rusya'ya doğrudan vassal olarak bağımlılığını ve kalıcı Rus askeri birliklerinin yerleştirilmesini öngörüyordu. Sh.Shaamiryân'ın taslağında Rusya'ya bağımlılık, yıllık haraç ödemek ve savaş sırasında belirli sayıda asker sağlamakla sınırlıydı [1, 162-163]. Ancak **her iki taslak esas konuda üst üste düşmekteydi: hem Sh.Shaamiryân, hem de İ.Argutinski Rus askeri yardımıyla Azerbaycan Hanlıklarının topraklarında Ermeni devletini kurmayı planlıyordu.** Taslaklar, Rusya'nın Doğu'ya genişlemesi fonunda "Ermeni meselesinin" önem kazandığı dönemde ortaya çıkmıştı. İ. Argutinski'nin taslağı Rusya'nın iktidar çevreleri tarafından en uygun versiyon olarak algılandı. Kukla Ermeni devletinin kurulması, hedeflerin Rus diplomasisi tarafından başarılı şekilde uygulanması açısından avantajlı olduğu açıktır.

Ancak, XVIII yüzyılın 80'li yıllarının ortalarında durum değişti. Güney Kafkasya'ya barışçıl yollarla sahip olmayı ümit eden Rus hükümeti, Doğu İran'ı kendine boyun eğdiren Alimurat Hanla müzakereler başlattı. "Ermeni

Revan'da Göy (Mavi) Camii. Ressam Dubois de Monpere. XIX. yy. Daha sonra Ermeniler tarafından yıkılmıştır

yetkililerin halen de eskisi gibi Kartli-Kaheti Krallığına bazı umutları vardı... Gürcü Kralına gönderdiği mektubunda Shaamiryán, Georgiyevsk antlaşması sayesinde o Gürcü ve Ermeni halklarını "kölelik ve zulümden" kurtaracağını ve Rusya'nın yardımıyla bağımsız Ermeni-Gürcü devletinin kurulacağını ümit ettiğini yazıyordu"[7, док.9].

Rus birliklerinin Güney Kafkasya'ya [1, 120] yürüyüşünü hızlandırmaya çalışan İ.Argutinski, G.A.Potyomkin'e gönderdiği 10 Eylül 1784 yılı mektubunda "şimdi, onun (Prens G.A.Potyomkin'in -G.N.) yardımıyla acı kölelikten kurtulmayı ve düşmüş krallıklarını geri getirmek isteyen Ararat sakinlerinin de uyandığını" bildiriyordu. Mektupta, "İbrahim Han İmparatoriçenin himayesine kabul edilirse, melikler özel olarak himaye altına alınmalı ve sadece Kral İrakli'ye bağımlı olarak kendi istekleri doğrultusunda bağımsız olarak tanınmaları gerektiği" belirtiliyordu. Görünen o ki, Rusya'nın Güney Kafkasya'da askeri bir operasyon başlatma niyeti

konusunda İ.Argutinski'nin ciddi şüpheleri vardı. A.İoannisyan'a göre, **Karabağ hükümdarı İbrahim Halil Hanın Rusya'ya müracaatını öğrenen İ.Argutinski, Rus yetkililerin Karabağ Hanı ile anlaşma imzalayarak Ermenileri unutacağından endişeliydi.** Bu nedenle de, eğer bir yıl önce o, Azerbaycan hanlıklarının geniş topraklarını ve Osmanlı İmparatorluğunun bir kısmını kapsayan "büyük Ermenistan"ı kurmak için görkemli planlar kuruyorsa, şimdi onun hırsı Revan bölgesinin batı toprakları içinde "Ararat Krallığı" kurmakla sınırlı kalmıştı. İ.Argutinski'nin şüpheleri, aynı yılın Ekim ayında İ.Lazarev ve onun kardeşi Minas'a gönderdiği mektuplarda görünmektedir. Minas'a gönderdiği mektubunda o, "eğer eskiden Ruslar Ermenistan'ın kurtuluşu konusu ile ilgileniyorsa, şimdi durum farklı: komutanın (P.S.Potyomkin) bu konuya eğilimi olsa da, ancak, görünüşe göre yukarıdakiler soğudular" diyordu [1, 120-121].

Revan'da Karlar Camii. XIX. yy. sonlarına ait resim. Daha sonra Ermeniler tarafından yıkılmıştır

İrevan'da Serdar Sarayı manzarası. XX. yüzyıl fotosu

İ.Argutinski, Ermenilerin Petersburg'daki temsilcisi S.Saakyan'a, bir yıl önce hazırladığı ve 18 maddeden oluşan "Rus-Ermeni anlaşmasının taslağını" göndererek, bu taslağı "gerekli kişilere göstermesi" için bir istekte bulundu [1, 121]. İ.Argutinski bilgisiyle, daha doğrusu, Prens G.A.Potyomkin'in girişimiyle, Sh.Shaamiryan'ın Madras'ta Ermeni dilinde yayınlanan "Yeni Kitabının" kısmen Rusçaya çevrilmesini ve iki bin tirajlık baskısını organize etti. Kitap 1786 yılında Teğmen V.Vaganov'un tercümesiyle "Ermeni Krallığının kısa tarihi ve coğrafi açıklaması" adı altında Petersburg'da tekrar yayınlandı. A.İoannisyan'a göre, **önsözden sonra kitapta yer alan abonecilerin listesinin, Rusya'nın Güney Kafkasya'da saldırgan politikasını aktif şekilde yürüten,** Ermeni yanlısı tutumları ile bilinen "Rus askerleri, diplomatları ve siyasetçileri – Bezborodko, Suvorov, Kutuzov, Gorich, Orlov, A.R.Vorontsov ve diğerlerinin isimlerini içermesi hiç de tesadüf değildi [1, 177].

Ancak, XVIII yüzyılın II. Yarısında Rus İmparatorluğu Güney Kafkasya'da sömürge planlarını gerçekleştirmede

başarısız oldu, bu nedenle, Azerbaycan topraklarında Ermeni devletini kurma planları başarısızlıkla sonuçlandı.

Кайнакча

1. Иоаннисян А.Р. Россия и армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII века. Ереван, 1947
2. История армянского народа. Под ред. М.Г.Нерсисян. Ереван, 1980
3. История армянского народа. Под ред. Б.Н.Аракеляна и А.Р.Иоаннисяна. Ереван, 1951
4. Собрание актов, относящихся к обозрению истории Армянского народа, ч. II. Москва, 1838
5. Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы. СПб., 1904; переизд: Баку, 1990
6. Esat Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul, 1987
7. Армяно-русские отношения в XVIII веке. 1760-1800 гг. Сб. документов. т.IV, ч.II. Ереван, 1990